

Tone Peršak

Etični primanjkljaj

Med ocenami trenutnih razmer in krize v Sloveniji in Evropi vse bolj prevladuje mnenje, da gre za krizo vrednot in etičnih norm. Kriza povzroča razpadanje družbe in preprečuje, da bi družbeni podsistemi drug drugemu priznali upravičenost do udeležbe pri delitvi družbenega bogastva, ki je omejeno. Odsotnost etičnih norm pomeni odsotnost meril, na podlagi katerih je mogoče vzpostavljati in vzdrževati medsebojna razmerja med posameznimi člani družbe in skupinami znotraj nje in trajanje teh razmerij. Ta merila – če so vsaj večinsko sprejeta – zagotavljajo ravnotežje v družbi in omogočajo dialog med deli in člani družbe o vseh javnih zadevah; omogočajo tudi premagovanje kriz in pravično porazdelitev bremen.

Po drugi strani zlasti ekonomisti, ki se jim zdijo razmisleki o etiki in vrednotah v kontekstu krize neutemeljeni in škodljivi, ker odvrta pozornost od bistva, trdijo, da je menjavanje kriz in konjunktur v naravi kapitalizma, da torej kriza ni usodna in je celo koristna, ker bo omogočila nov cikel konjunktore in razvoja na še višjo raven, zato se torej ne kaže vznemirjati in spraševati o vzrokih zanjo. Vendarle se zdi, da si ti oceni nista tako vsaksebi, kot je videti na prvi pogled; druga je pravzaprav že posledica krize vrednot. Gre za prepričanje, da so razmisleki o družbi kot celoti nepotrebni in da je mnenje, da je družba dinamični sestav enakovrednih oziroma enako pomembnih podsistemov, ki so soodvisni in morajo delovati čim bolj sozvočno, nespodbudno in škodljivo, ker zanika pomen konkurence med podsistemi in ovira uveljavljanje nujne prednosti gospodarstva pred drugimi podsistemi. To je stališče, da razmisleki o vrednotah in etiki pri analizi gospodarskih razmer in uravnavanju gospodarskega razvoja, kar naj bi bilo za politiko edino zavezujoče, nimajo kaj iskati. Pomembno je samo vprašanje rasti bruto domačega proizvoda na nacionalni in svetovni ravni ali, drugače rečeno, plemenitenje kapitala (dobički) in temu cilju se mora podrediti vse, tudi človek, kot vrsta in kot

posameznik, ter vsa razmerja med ljudmi. To stališče zagovorniki ocene, da gre za krizo vrednot in razpad sistema vrednot, ki ga je kot svoj temelj še nedavno dojemala vsa družba, razumejo kot dokaz odsotnosti etike, ki povzroča tudi krizo demokracije, saj demokracije brez vrednot in etičnih norm, ki so jih izvoljeni predstavniki ljudstva dolžni spoštovati, preprosto ni. Ostaneta, dokler ostaneta, kvečjemu forma in videz demokracije, ki vse bolj izključujeta možnosti ljudstva za dejansko uveljavljanje njegove oblasti. Ta odsotnost vrednot in na njih utemeljene etike je tudi vzrok za vse bolj sporno in nesprejemljivo ravnanje slovenske politike, vodilnih menedžerjev, lastnikov kapitala in drugih.

Odzivi na krizo

V zadnjem času je mogoče zaslediti vsaj štiri odzive na opisano oceno krize.

1. Da ta ocena velja za slovensko družbo v celoti, ker je politična elita po uvedbi demokracije in osamosvojitvi zavestno razvrednotila in razkrojila sistem vrednot in etične norme, ki so jih ljudje prej vsaj večinoma upoštevali, ter jih demonstrativno zavrgla kot prevaro in laž, ter da smo se zato znašli v razmerah, ko vrednot in zavezujočih, času primernih etičnih norm ni; hkrati nam politika po nareku kapitala in celo s podporo dela katoliške cerkve vsiljuje ideološki zvarek neoliberalizma in konservativnosti (navideznih vrednot iz časa pred letom 1941), kar v začetku 21. stoletja deluje groteskno in povsem neprimerno.

2. Da je zgornja ocena zmotna in da smo se dejansko odrekli samo lažnim in za večino neveljavnim vrednotam in normam, ki nam jih je vsiljeval totalitarni režim, ter se vrnili k večno veljavnim vrednotam in etiki, ki so pravzaprav enake kot vrednote in etične norme razvitega, zahodnega sveta, zlasti (zahodne) Evrope, kamor je Slovenija tako ali tako vedno spadala, ter da je govorjenje o krizi vrednot in etike samo izraz nostalgije po časih totalitarizma, ko se je glasni manjšini, ki zdaj jadikuje, zelo dobro godilo, in da v resnici zlasti "pomladna" politika deluje skladno s standardi razvitega zahodnega sveta in s tradicijo, ki ji je večina Slovencev še vedno zvesta, in še bolj bi delovala, če je ne bi ovirale "stare sile".

3. Da tudi druga ocena ne drži oziroma drži samo za večji del politične lažne elite, zlasti za politike na oblasti, in da nikakor ni res, da ljudstvo nima (pravih) vrednot in ne ravna v skladu z etičnimi normami; težava je v tem, da so politiki pokvarjeni in amoralni, vsi po vrsti skorumpirani in

jih je zato treba prisiliti, da čim prej odstopijo, ter jih zamenjati z novimi, poštenimi, strokovno usposobljenimi in odgovornimi "obrazi".

4. Da je razmišljanje in govorjenje o vsem tem nepotrebno, saj to, na kar se nanaša, sploh ni pomembno. Edino težavo Slovenije v tem trenutku povzema vprašanje, ali smo sposobni izpeljati nujne reforme, s katerimi si bomo znova pridobili zaupanje mednarodnih finančnih trgov in ustanov, si tako odprli dostop do ne predragih finančnih virov (in višje bonitetne ocene), spodbudili nov zagon gospodarstva in potem bo vse v redu; razvoj bo zagotovljen, rast BDP tudi in z vsem tem rast blaginje prebivalstva.

Zagovorniki prvega odgovora uveljavljajo pogled na družbo kot celoto, znotraj katere je politika samo eden od podsistemov, ki je za svoje odločitve odgovoren vsem drugim podsistemom in predvsem ljudstvu, vsem državljanom in državljanom, katerih življenje, blaginja, občutje (ne)gotovosti oziroma strah ali zaupanje v prihodnost so v veliki meri neposredno odvisni od odločitev in ravnanja politike. To temeljno razmerje je (lahko) regulirano samo s splošno veljavnimi etičnimi normami, ki izhajajo iz skupnih, splošno veljavnih in sprejetih vrednot. Zato je toliko pomembnejše, ali ravnanje in odločitve politike spremlja premislek, ali je odločitev skladna s temi normami in ali bo v korist vseh državljanov in državljanek ali samo neki ozki interesni skupini. Skratka, etična merila so ključna instanca, ki bi jo bilo treba upoštevati ob sleherni politični odločitvi.

Ostali trije odgovori so že utemeljeni in izhajajo iz povsem določljivih političnih pogledov.

Drugi odraža zlasti stališče "pomladnih", bolj desno orientiranih političnih strank in njihovih zagovornikov med intelektualci in drugimi družbenimi skupinami ter, kar je zelo pomembno, tudi stališče slovenske katoliške cerkve. Bistvo tega odgovora je mnenje, da o etični krizi govorijo tisti, ki jim "žlahtne tradicionalne vrednote" ne ustrezajo in jih želijo razvrednotiti in prikazati kot nične. Tudi če ocenimo, da ta očitek vsaj delno drži in da gre zagovornikom res za obujanje vrednot in etike iz časov pred drugo svetovno vojno in poskusom s komunizmom ali socializmom, je težava v prepričanju, da so vrednote in etične norme 19. in prve polovice 20. stoletja, ki so bile v največji meri utemeljene v katoliški religiji in zlasti v tedanji politiki katoliške cerkve, ki se danes kaže kot zelo vprašljiva, v začetku 21. stoletja še času primerne in res učinkovite. Razvoj dogodkov od začetka vzpona fašizma v Italiji in nacizma v Nemčiji ter šestojanuarske diktature v Jugoslaviji pa vse do danes, spremembe v gospodarstvu (globalni kapitalizem v začetku 21. stoletja je neprimerljiv

s kapitalizmom prve četrtine 20. stoletja), razvoj znanosti, prevrati na področju kulture in civilizacije ter globoka kriza religij nas prepričujejo, da ni tako, na to pa opozarjajo tudi največje avtoritete na področju etike (Hans Küng, dalajlama ...).

Tretji odgovor izhaja tudi iz stališč dela civilne družbe in protestnikov, ki so novembra in decembra lani ter v začetku letošnjega leta protestirali proti slovenskim političnim elitam, zlasti proti vladajoči državni politiki. Ta odgovor je povsem razumljiv, če upoštevamo, da ta del civilne družbe oziroma organizatorji protestov zahtevajo umik vladajoče politične elite in etabliranih političnih strank. Kako bi to elito nadomestili, spremenili sistem in v bistvu tudi prevzeli oblast, ni popolnoma jasno; tudi zato obstoječa elita lahko vztraja. Ne kaže pa dvomiti, da vstajniki res mislijo in verjamejo, da času in naši razvojni stopnji ustrezne etične norme med ljudmi že živijo ter da se oni sami po njih ravnaajo in se želijo ravnati tudi v prihodnje, upoštevati ustavno določilo, da ima v Sloveniji oblast ljudstvo, ki mu je treba omogočiti, da to oblast tudi neposredno izvršuje in izvoljene predstavnike odpokliče, če oceni, da ravnaajo v nasprotju z mandatom, ki so ga dobili na volitvah. Vstajniki seveda ne morejo drugače, kot da protestirajo v imenu po njihovem mnenju že obstoječih vrednot in nespornih etičnih norm, ki jih vladajoča politična elita ne spoštuje, in v imenu teh vrednot zahtevajo umik politike v celoti. Gre za vrednote neposredne demokracije, za zamisli o e-demokraciji, za oživljanje idej o samoupravljanju družbe in njenih delov, za nekoliko naivne zamisli o samoregulaciji družbe, a tudi za premišljene predstave o socialnem podjetništvu, samooskrbi, kooperativah, o dosledni izvedbi načela subsidiarnosti ipd. Vsekakor pa velja poudariti, da gre vendarle za politično stališče alternative, ki se tudi z izrekanjem tega stališča bori za oblast. Pri tem pa, kljub ali, bolje rečeno, ob izraziti pestrosti in raznolikosti skupin in gibanj, ki sodelujejo na protestih in vstajah, ostaja vprašanje, ali gre res za že širše uveljavljene in delujoče vrednote in norme ter ali so te že dovolj učinkovite, da bi bilo mogoče na njih zgraditi nov delujoči koncept demokracije. Včasih se zdi, da gre prej za očaranost nad tehničnimi možnostmi udejanjanja določenih konceptov (na primer koncepta e-demokracije) kot za široko utemeljeni, že "ponotranjeni" koncept vključevanja vsaj večine državljanov in državljanov v obravnavo predlaganih rešitev za javnost pomembnih vprašanj in odločanje o le-teh.

Četrty odgovor odraža stališča zagovornikov zdaj prevladujoče neoliberalne ideologije, ki v največji meri določa ravnanje aktualne slovenske politike, desne in tudi domnevno leve, ter stališča precejšnjega dela ekonomske stroke, vodilnih kadrov v slovenskem gospodarstvu, še

posebej na področju financ, pa tudi dela širše družboslovne stroke. Gre za prepričanje, da je govorjenje o vrednotah in etičnih normah ob ravnanju in odločitvah politike neumestno, kajti edina res pomembna naloga politike je, da omogoča čim bolj neovirano (svobodno) delovanje gospodarstva, kar z drugimi besedami pomeni čim bolj neovirano gospodarsko rast, ki se kaže zlasti kot rast BDP oziroma rast kapitala (čim večji dobički). Vsa druga vprašanja so manj pomembna in podrejena, zato jih politika lahko prepusti kulturi, znanosti, civilni družbi ... Zagovorniki tega stališča znajo to seveda povedati bolj zapleteno, tako, da govor deluje strokovno in teoretično podprto in očara poslušalce oziroma bralce. Zato je to stališče, četudi gre za svojevrstno ideologijo z vsemi atributi prave ideologije (cilj, ki opravičuje vsa sredstva in tudi nujne žrtve; ki je odmaknjen v nedoločno prihodnost, saj temelji na ideji o neomejenem razvoju; ki se predstavlja kot imperativ v najglobljem skladju z bistvom sveta), vedno posredovana kot na videz nepolitični oziroma strokovni govor ekonomije. V zvezi z njimi se vedno uporabljajo pozitivni pojmi, kot so ustvarjanje, kreativnost, inovativnost, razumnost, logičnost, konkurenčnost, blagostanje, možnost izbire ... Manj opazno pa ob tem leporečju ostaja, da tudi ta ideologija zahteva popolno podreditev vseh drugih področij družbenega življenja in družbe v celoti, vključno s slehernim posameznikom, enemy cilju (rasti kapitala). Zato zagovorniki te ideologije zavračajo pogovor o vrednotah in etiki. Edina vrednota, ki jo priznajo, je namreč imperativ dobička ali nenehne rasti kapitala. To, kar zahtevajo v imenu te vrednote, pa je neke vrste suženjstvo in absolutno gospostvo kapitala.

Kriza vrednot in etike

Ko razmišljamo o vprašanju vrednot in etike v začetku 21. stoletja pri nas, se potemtakem opredeljujemo do dveh skrajnosti: do stališča, da domneve o krizi vrednot in etike niso utemeljene, kajti vrednote so jasne in veljavne, etične norme nesporne, vprašanje je kvečjemu, ali jih upoštevamo (odprto pa ostaja vprašanje, kakšne so te vrednote in norme, ki veljajo, če res veljajo), in po drugi strani do pogleda, da je razmišljanje in govorjenje o etiki in vrednotah nepotrebno in skregano s časom. Pri tem je zanimivo, da ta, recimo neoliberalni, pogled spominja na stališče vodstev in ideologov nekdanjih komunističnih držav in družb, da je družbena duhovna nadgradnja, tudi etika, neposredno pogojena s proizvodnimi odnosi ter da nastaja in se spreminja povsem odvisno od sprememb proizvodnih odnosov, ki se izražajo v družbenih odnosih. To pomeni, da v nepravilnem družbenem

redu (za komunizem v kapitalističnem) veljajo lažne vrednote in etične norme, ki opravičujejo nepravične proizvodne (in družbene) odnose, v pravičnem družbenem redu (prej komunističnem, zdaj kapitalističnem) pa to pravičnost izražajo in jo ohranjajo.

V tem razmisleku izhajam iz prepričanja, da se sleherna družbena skupnost, odkar je človek postal zavestno bitje, četudi je morda še opredeljena po krvnem sorodstvu (danes bi najbrž prej rekli po številu enakih genov), utemeljuje z vrednotami, fetiši, totemi, tabuji, "resnicami" in tradicijo, iz katerih izpelje etične norme, na podlagi katerih člani skupnosti vzpostavljajo in vzdržujejo medsebojna razmerja in verjamejo, da je biti član te skupnosti posebej vredno in smiselno. Ta razmerja, ki opredeljujejo tudi vloge in položaje znotraj skupnosti, predstavljajo vezi, ki utrjujejo kohezijo med člani in skupinami znotraj skupnosti. Skupnost brez teh vezi, ki zavezujejo vse pripadnike, niti na najbolj prvobitni ravni, kot je horda, ne more obstati. Bistveno pri tem je, da so vrednote in etična merila potrebna takoj, ko skupnost neha biti zgolj trop, ki se oblikuje izključno na biološki osnovi, in čim je za ohranjanje in pripadnost skupnosti potrebna vsaj minimalna stopnja zavestnega odločanja ter tehtanja prednosti in pomanjkljivosti vseh možnih odločitev ali ravnanj. A to odločanje, ki poteka vsak dan, nikoli ni samo razumsko. Nanj vpliva vrsta občutij: občutje pripadnosti, ki je pogojeno zlasti s kulturo, občutje odgovornosti ali dolžnosti, ki izraža nezavedno dožemanje skupnih vrednot in etičnih norm, potreba po identifikaciji z izpostavljenimi pripadniki skupnosti in podobno. Ključne so torej skupne in za vse veljavne vrednote in norme, ki so tudi neločljivi del identitete vsakega posameznika določene skupnosti. Zato slednji skupnost dojema kot svoje organsko okolje, v katerega sodi in ki ga s svojimi odločitvami ne želi prizadeti, razočarati ali v njem vzbuditi zavračanja ali odklanjanja (od tod tolikšna zavrženost pojavov odpadništva, ki skupnost vedno zelo prizadenejo).

Zakaj in kdaj torej lahko govorimo o krizi vrednot in etike? Ko vrednote in norme, ki iz njih izhajajo, nehajo učinkovati. Ko se okoliščine in z njimi način življenja članov skupnosti drastično spremenijo, ne da bi pred tem ali vsaj hkrati prišlo tudi do sprememb na ravni vrednot in do sprememb z načinom življenja skladnih norm. Lahko bi rekli, da preobrazba vrednot in etičnih norm zaostane za spremembami razmer v skupnosti in razmerij v njej. Tak zaplet na videz potrjuje tezo, da "duhovna nadstavba" (vrednote, etične norme, mitologija, kulturna in civilizacijska samopodoba skupnosti) res bolj ali manj mehanično odraža doseženo raven "proizvajalnih sil in proizvodnih odnosov" ali materialnih pogojev življenja. Če bi bilo to res, bi to v celoti ovrglo misel, da kultura v najširšem pomenu

besede ustvarja družbo in ne obratno. Vendar, kot rečeno, ni mogoče mimo primerov, ko se zaradi posegov od zunaj, z gledovanja po drugih ali iz kakih podobnih razlogov pogoji življenja tako spremenijo, da prej veljavne norme in vrednote ne ustrezajo več okoliščinam in ne učinkujejo več, zavezujejo morda le še na deklarativni ravni, medtem ko ravnanje in odločanje članov skupnosti vse bolj motivirajo obeti osebnih koristi in sebičnost z občutkom večvrednosti, ki izhaja iz prepričanja o takšni ali drugačni nadpovprečnosti. V družbi zavladava anomija. Po eni strani začnejo razmerja znotraj skupnosti določati samo stvarne danosti (moč, spretnost, zvitost, znanje ...), po drugi pa skupnost prej ko slej začne razpadati ter se drobiti na interesne skupine ali omrežja interesno povezanih somišljenikov. Vzrok za to so, kot rečeno, praviloma spremembe v življenju skupnosti; tako nagle in vseobsežne, da jih skupnost ne zmora ponotranjiti oziroma se jim niti na ravni mišljenja in pogleda na svet niti na ravni čustvenega odzivanja ne zmora prilagoditi. Pri tem gre lahko tudi za to, da skupnost opusti dotedanje vrednote in etične norme ter skuša živeti skladno z merili in vrednotami kake druge skupnosti, ne da bi zmogla le-te ponotranjiti, ali pa zazna nezadostnost lastnih vrednot in etičnih norm, se jim odpove, vendar jih ne nadomesti z novimi, ker meni, da to ni potrebno ali da se bo to zgodilo samo od sebe.

Takšna epohalna sprememba je bila v našem primeru osamosvojitve s hkratno odločitvijo za spremembo političnega in družbeno-ekonomskega sistema. Ta izjemno daljnosežen in epohalen preobrat bi zahteval več desetletij prilagajanja pogledov na svet, drugačnega osmišljanja tako družinskih odnosov kot razmerij znotraj celotne družbe, v tako kratkem času pa ga dejansko ni bilo mogoče ponotranjiti. Prevrat se je zgodil kot dejanje volje in razumske ter razumne odločitve, vse druge prilagoditve – zlasti ozaveščanje novih vrednot, etičnih norm ter na podlagi le-teh izoblikovanih novih vzorcev vedenja in mišljenja – pa bi zahtevale veliko več časa.

Osamosvojitve je bila kot odločitev in kot dejanje stvar upora in zanosa, a ko so se razmere umirile, so ljudje skušali in želeli živeti bolj ali manj enako kot pred tem, čeprav so se okoliščine spremenile. Ustaljeni vzorci so postajali vse bolj neustrezni, novih še nismo osvojili. Poleg tega so se kmalu začele pojavljati spremembe, ki so nas motile. To velja zlasti za spremembe razmer in odnosov v gospodarskem in socialnem sistemu. Po drugi strani pa so se v širšem okolju vse bolj uveljavljale ideje, ki so zaničkale smisel naše odločitve. Del družboslovja in del politike je postavljaj pod vprašaj koncept nacionalne države, ki naj bi bil ključno vodilo osamosvajanja ter je v Evropi še vedno prevladujoč; dodatno je to vprašanje

zaostрил politični in ekonomski koncept globalizacije. Vse večkrat je bilo slišati, da se je Slovenija osamosvojila samo zato, da bi se čim prej vključila v novo večnacionalno evropsko tvorbo, po mnenju marsikoga ne ravno drugačno od Jugoslavije. Hkrati se je še nedavno tako ponosno 20. stoletje iztekalo kot stoletje dveh masakrov, kot stoletje propada velikih odrešilnih ideologij in kot stoletje, ko je človek prišel do stopnje razvoja, na kateri bi povsem realno gledano lahko uničil samega sebe kot vrsto.

Kratek vpogled v zgodovino

Pred tem smo Slovenci, seveda kot objekt in v veliko manjši meri kot subjekt preživeli zelo dramatično stoletje. Začelo se je s svetovno vojno, razpadom “večne Avstrije” in vključitvijo v kraljevino, ki ji je vladal pravoslavni, za marsikoga napol turški Beograd, kar je bilo glede na predhodna narodnoprubudna in narodnoosvobodilna prizadevanja kulturne elite za ljudstvo težko predstavljivo. Dvajset let prilagajanja na nove razmere ni bilo dovolj in že se je začela druga svetovna vojna, za nas NOB z vzporedno bratomorno ali, kot so jo naknadno dojeli, državljansko vojno, katere drugi obraz je bila socialna revolucija, ki se je končala zelo brutalno, s pomorom domobrancev in številnih civilnih žrtev. Skratka, svet se je v petindvajsetih letih podrl še tretjič. Sledilo je petinštirideset let “izgradnje socializma” in tegobnega sožitja v skupni državi z drugimi jugoslovanskimi narodi, vendar načeloma na povsem drugačnih osnovah. V tem okviru je sistem zavestno skušal ustvariti in zlasti mladim vcepiti nove vrednote in nova etična merila kot vodila za odločanje in ravnanje; nove glede na čas pred drugo svetovno vojno: udarništvo, kampanja “obnove domovine” in pozneje kampanja “izgradnje socializma” (mladinske delovne brigade), ideja “bratstva in enotnosti”, vizija brezrazredne družbe in celo novega naroda, ki ne bo skupnost, utemeljena na etnični pripadnosti in volji do moči, temveč skupnost svobodnih, enakih in med seboj solidarnih članov brezrazredne družbe.

To je bil zavestni poskus oblikovanja nove družbe, utemeljene na enakosti, na “etiki dela” in “pravici do dela”, pri čemer bi šlo za ustvarjalno delo, ki omogoča, da se človek uresniči kot Človek (za razliko od alienacije, ki jo povzroča delo v kapitalizmu), kot Človek, ki svoj smisel in motiv za odločitve in dejanja črpa iz pripadnosti novi družbi in ne več iz kakršne koli transcendentalne in večne avtoritete ali etnične (kulturne) pripadnosti. Vse to je želelo biti uresničevanje težnje po oblikovanju novih vrednot ter novih in učinkovitejših etičnih norm. Čeprav je bilo tedaj med

Ljudmi veliko skepse in nazadnje že odpora proti vsiljevanju tega modela mišljenja (skupna jedra ipd.), še posebej ker se je v praksi izkazalo, da sistem ne deluje in se vse bolj uveljavlja težnja po hegemoniji največjega naroda ter da se je ideologija enakosti in družbene lastnine proti koncu izrodila v lastno spako, je po drugi strani naknadno moč opaziti, da je ljudstvo delno sprejelo te vrednote in na njih utemeljene norme, čeprav smo jih nato od začetka leta 1988 do leta 1991 zavestno zavrgli. To dvojnost je opaziti še po več kot dvajsetih letih, ko vidimo, da vse več ljudi zavrača odločitve sedanje oblasti in razmere v družbi z merili, ki vsaj delno izhajajo iz tedaj zavrjene ideologije (zavračanje velikih razlik med plačami, dojemanje različnih oblik infrastrukture kot skupne lastnine, nezaupljivost do bogatih in uspešnih ipd.).

Popolni prevrat

Za prevrat (1990, 1991) smo se zavestno odločili po več letih protestov, razprav, sporov z oblastmi v Beogradu in sporov, a tudi dialoga z oblastmi v Ljubljani. Gibanje se je začelo kot odpor proti nameri zveznih oblasti, da, podobno kot kralj leta 1929, centralizirajo Jugoslavijo in udejanjijo hegemonijo Srbije. Slovenci smo odgovorili z vztrajanjem pri neodtujljivi pravici do samoodločbe, z demonstrativno podporo četverici (Janša, Borštner, Tasić, Zavrl), ki se je z odtujitvijo tajnega vojaškega dokumenta zapletla v konflikt z JLA in z uvedbo političnega pluralizma (spremembe republiške ustave 1989). Na plebiscitu smo z neverjetno večino izglasovali popolni prevrat, ki po svoji vseobsežnosti in doslednosti presega vse odločitve iz naše dotedanje zgodovine. Odločili smo se za lastno, neodvisno državo, za dokončno uvedbo demokracije ter skladno s tem za prehod v tržno gospodarstvo, kot smo tedaj imenovali kapitalizem; verjetno zato, ker je ta pojem, kljub odločitvi, da opustimo socializem, še vedno deloval spotakljivo. To glasovanje je ravno zato, ker je šlo za skoraj popolno soglasje za res daljnosežne spremembe, bilo tudi dejanje sprave oziroma potrditve sprave, ki ji je bila namenjena spravna slovesnost, organizirana s sodelovanjem slovenske katoliške cerkve pol leta pred tem na Kočevskem. Soglasje ob glasovanju, ki se ga je udeležilo 93,2 % volilnih upravičencev, pri čemer je 88,2 % vseh volilnih upravičencev glasovalo za neodvisnost in demokracijo, je treba razumeti tudi kot izraz zaupanja vseh vsem in prepričanja, da zmoremo potrebno strpnost za skupno življenje, za življenje drug z drugim. Sporočilo plebiscita je tudi, da se kot pripadniki naroda, ki se je odločil postati nacija (skupnost vseh

državljanek in državljanov), med seboj cenimo, da želimo živeti skupaj in da ne potrebujemo več tuje oblasti, ki bi reševala morebitne spore med nami in preprečevala možne notranje konflikte v družbi. To je sporočilo, da so prej sprti deli naroda sklenili mir, da je nekdanji razkol presežen in da bomo poslej živeli skupaj, ne da bi se bilo bati medsebojnih obračunov in pobojev. To sporočilo bi morali dojeti in kot ključno vrednoto, ki predstavlja dobro osnovo za oblikovanje etičnih meril za ravnanje politike, razumeti zlasti politika in intelektualna elita. A politika je to sporočilo zavrnila.

Pomembni del politike se je doseženi spravi odrekel in se povezal s tistim delom politične emigracije in s tistimi krogi v katoliški cerkvi, ki so pričakovali in zahtevali obračun s predstavniki bivšega režima. Slišati je bilo zahteve po maščevanju in lustraciji, in čeprav so vsi govorniki političnih strank kot vrednoto poudarjali doseženo soglasje, so hkrati pozabljali ali zavestno prezrli to bistveno sporočilo plebiscita. Na žalost je ravno večji del "pomladne" politike, ki je bila najbolj poklicana skrbeti za to, da kot temeljno vrednoto nove etike izpostavi skoraj soglasno odločitev za lastno državo in spravo, to vrednoto zavrgel ter skušal na vse mogoče načine očrnuti in izriniti del politike, ki sta ga predstavljali stranki, nastali iz nekdanjih ZKS in ZSMS, in celo tisti del "pomladne" politike, ki je bil za dialog z vsemi političnimi skupinami in ni pritegnil zahtevam po zgodovinskem obračunu in maščevanju ter je tako tudi zavrgel tisti del ljudstva, ki je na volitvah podpiral te stranke. Velik del politike je v težnji, da se polasti države in si podredi ljudstvo, vztrajal, da je treba družbo najprej očistiti, da bo šele nato mogoče doseči spravo in normalno politično delovati. Politika ni želela sprejeti dejstva, da je narod s plebiscitom izrazil voljo prerasti v nacijo, in tega ni dovolila. Doseženi enotnosti o temeljnih vprašanih navkljub je ljudstvu vsilila obnovo razkola in kulturnega boja, ker še vedno misli in ravna po zgledu totalitarne partije, ne glede na to, ali se šteje za desno ali levo, in hoče za vsako ceno imeti absolutno oblast.

Del razlogov za to, da dosežena enotnost ni dalj časa učinkovala na politiko in je ni bolj učinkovito zavezala k reševanju odprtih vprašanj z dialogom in k vzajemnemu priznanju legitimnosti vseh političnih skupin (strank), ki so na volitvah pridobile zadostno podporo volivcev, da so leta 1990 zasedle sedeže v skupščini Republike Slovenije, je povezan tudi s tem, da so bila pričakovanja in predstave, kaj vse nam bosta prinesla osamosvojitve in zlasti odločitev za kapitalizem, preveč naivna in idealna. Kapitalizem, podjetništvo, privatno lastnino smo, kot jih je prej vladajoča partijska elita omalovaževala in demonizirala, zdaj preveč poveličevali in idealizirali. Drug del razlogov je v tem, da so nekatere stranke želele

izkoristiti osamosvojitve in uvedbo političnega pluralizma za to, da bi pripeljale na oblast sile, ki so vladale v Sloveniji, četudi v okviru Jugoslavije, pred drugo svetovno vojno in se pozneje zoperstavile odločitvi za NOB in nosilcem NOB ter na ta način izzvale "državljansko vojno" na Slovenskem. Omeniti velja še narcisoidne in avtokratske težnje posameznih političnih (strankarskih) voditeljev, ki so se idealno prilegale ravno tako neustrezni naravi strank, ki so povzele način mišljenja in delovanja prejšnje partije ter niso in še vedno ne delujejo kot (tudi notranje) demokratične stranke v tradicionalno demokratičnih državah. Zmotno je bilo tudi pričakovanje, da se bomo vsi kar naenkrat spremenili in začeli drugače misliti, drugače vrednotiti svoja dejanja in dejanja drugih, da se bomo spreobrnil in sprejeli vrednote novega družbenega reda, ki so se v demokratičnih okoljih oblikovale več stoletij in so jih nekateri zmotno enačili z domnevnimi vrednotami in etiko Slovencev izpred druge svetovne vojne. A to se ni zgodilo. Na tem področju je prišlo do izrazitega primanjkljaja in posledično do razpadanja družbene skupnosti.

Med poznavalci velja ocena, da ob zelo daljnosežnih in vseobsežnih spremembah družbenega sistema zelo dolgo traja, da člani skupnosti ponotranjijo (osvojijo) vrednote novega sistema, nove vzorce vedenja in mišljenja in etična merila, s katerimi vrednotijo svoja dejanja in dejanja drugih, ter da vse to postane del njihove podzavesti. Slovenci tega časa nismo imeli. Od osamosvojitve, uvedbe političnega pluralizma in parlamentarne demokracije in kapitalizma še ni minilo niti petindvajset let, poznavalci pa menijo, da tak proces traja vsaj tri generacije (75–80 let). Zdi se, da nihče ni niti pomislil, da lahko pride do tovrstne krize in etičnega primanjkljaja, čeprav bi modri politiki in zlasti intelektualci, ki so načrtovali in vsaj do neke mere usmerjali proces sprememb, morali računati tudi na to. Morda nekateri celo so, a se je prehitro začela delitev na politiko, ki je želela obnovo moralistične represije iz časa pred drugo svetovno vojno, in politiko, ki je sledila liberalnim konceptom. To velja zlasti za LDS, ki se je iz Zveze socialistične mladine uspešno prelevila v liberalno usmerjeno pragmatično stranko, posrkala vase tudi manj ortodoksni del "pomladnih" strank in na široko odpirala vrata v slovenski prostor tudi vse bolj vsiljivemu neoliberalizmu, čeprav ta prostor na to ni bil pripravljen niti za to ni bil zrel. Vse se je zgodilo hitro, razočaranje nad novo resničnostjo je bilo razdiralno, to pa je še pospešilo izničenje vrednot in etičnih meril, ki bi naj zagotavljala kohezijo družbene skupnosti. Žal niti znotraj politike niti med intelektualno elito, ki jo je politika odrivala in jo vedno znova skušala očrniti kot agenturo zdaj te, zdaj one politike, ni bilo dovolj modrih ljudi, ki bi spoznali, kaj se dogaja, in skušali voditi

proces sprememb manj boleče za ljudi ter bi zavestno uveljavljati vsaj za večino sprejemljive vrednote in norme. Slednje bi morala prva sprejeti in spoštovati politika; morda bi zavrle razkroj družbe in omogočile ohranitev solidarnosti in kohezije, kar bi bilo zelo pomembno tudi v razmerah sedanje krize, ki ni samo finančna in gospodarska. Prav ta plat krize namreč najbolj spodbuja razočaranje in obup, nezaupanje v prihodnost in celo obžalovanje plebiscitne odločitve, pojavlja pa se celo mnenje, da preprosto nismo sposobni ohraniti države in obstati, da torej nismo nacija.

Vprašanje vrednot in etičnih norm oziroma etosa, ki bi ga morala ponotranjiti vsa družba in vsak posameznik posebej, je vse bolj akutno zlasti v naših razmerah, čeprav, kot opozarjajo poznavalci, ugotovitev velja za ves svet. Človeška civilizacija je zašla v fazo razvoja, ko etika (splet vrednot in meril za ravnanje) in etos (ponotranjene etične norme, ki deluje na vest in zavest posameznika kot notranji/osebni imperativ, da preprosto ne more ravnati drugače kot tako, kot ve, da je prav), doslej vedno utemeljena na religiozni podlagi, ne zadošča več. Ljudi, ki niso verni, ne zavezujeta, poleg tega tudi veliko vernih odreka legitimnost zahtevam cerkva in religij, ker so te, nezveste lastnemu nauku, zapravile svoj ugled. Sodobni človek išče osnovo svoje etičnosti v osebni odnosu do transcendence, kakor koli že si jo predstavlja. Človeštvo potrebuje etiko, ki bo utemeljena v človeku samem in v njegovi naravi, ocenjuje dalajlama. Gre seveda za več ravni razmisleka in etike: za temeljne, najbolj univerzalne, in za splošne, za vse ljudi veljavne vrednote in norme ter za vrednote in norme, ki delujejo na ravni posamezne družbene skupnosti.

Čeprav drugače ni bilo mogoče, če smo želeli obstati kot skupnost, smo se Slovenci dokaj naivno in čustveno odločali za samostojno državo, ne da bi se zavedali, kako visoko stopnjo odgovornosti vseh, ki proces vodijo, zahtevata vzpostavitev in vodenje države. Odločitev je bila nujna glede na načrte Beograda in zato, ker je bilo prizadevanje za ta cilj, čeprav skoraj do konca ne povsem nedvoumen, v slovenski zavesti, zlasti v kulturi, dejansko navzoče že dvesto let. Umanjkala je odgovornost, kar je delno razumljivo, saj še nikoli v zgodovini ni bilo priložnosti vzeti nase odgovornosti za kaj tako pomembnega. Po prvi svetovni vojni se je tedanja politika, kakršna koli je bila, hitro otresla odgovornosti za usodo Slovencev in jo preložila na novo centralno oblast v Beogradu ter deloma, po inerciji, na cerkev. Tudi odgovornost za narodnoosvobodilni boj med drugo svetovno vojno so, kljub obetavnemu začetku (ustanovitev OF itd.), pobudniki in organizatorji kmalu prepustili komunistični partiji kot nadnacionalni organizaciji. Še bolj neodgovorno so ravnali pobudniki protipartizanskega boja, ki so se zaradi do neke meje razumljivih, vendar

v resnici manj pomembnih razlogov bili celo pripravljene spajdašiti s silami, ki so nesporno načrtovale iztrebljenje ali vsaj razselitev Slovencev, ter jim celo služiti. In naposled je vodstvo kolaborantov tisoče borcev, ki jih je prej usmerilo v protipartizanski boj, in njihovih svojcev celo prepustilo usodi. Skratka, leta 1991 smo se znašli na čistini in nismo vedeli, kaj pomeni prevzeti odgovornost za družbeno skupnost v celoti; nobene izkušnje nismo imeli. Z mitom o Karantaniji kot domnevno "slovenski" državi tega primanjkljaja pač ni mogoče nadomestiti. Kar zadeva raven politike, je bilo takoj opaziti akutni primanjkljaj vrednot, etičnih norm in pozitivne tradicije (gre za negativni odnos do lastne zgodovine kot drugi hudi primanjkljaj).

Odgovornost je pri tem ključna beseda. Politični/strankarski voditelji, poslanci, ministri, mnenjski voditelji bi se morali zavedati, da smo Slovenci v položaju, v kakršnem še nikoli v zgodovini nismo bili, in da domnevne vrednote in norme iz časa, ko smo bili v zelo drugačnem (podrejenem) položaju, že zato preprosto ne morejo biti ustrezne. Do tega spoznanja naša politika še vedno ni prišla, zato se do oblasti v Bruslju vede enako, kot se je nekoč do oblasti v Beogradu ali na Dunaju. Ne ljudstvo, politika se še ni osamosvojila. Od tod paradoks, da vsaj del politike še vedno idealizira naš položaj in hkrati poudarja našo podrejenost; češ, če ne bomo sami sposobni ravnati tako, kot od nas zahtevajo mednarodni centri kapitalske moči, nas bo v to prisilila "trojka" iz EU po nareku teh centrov. Skratka, prevzeli in ohranili smo formo odločanja, vsebino odločitev si pustimo diktirati od zunaj. Tudi to je posledica etičnega primanjkljaja. Hlapci imajo vedno težave z etiko. To je vsak dan znova vidno v njenem ravnanju in v odzivanju slovenske javnosti na to, kar počne politika.

Slovenija v tem pogledu ni osamljena; je, kot vse tranzicijske države, le bolj izpostavljena in slednje bolj občuti. Ker so te družbe prevzele sistem demokracije in kapitalizem nepripravljene in brez etične osnove, so razmere v njih še bolj surove in boleče. A demokracija kot sistem je v krizi povsod po svetu zaradi prevlade kapitala, katerega cilj je v celoti razkrojiti družbo kot skupnost, ker skupnost vedno temelji na vrednotah, ki si jih kapital težko podredi in jih zato ponareja ali razvrednoti, kar je opaziti tudi v odnosu do družine, ki prav tako razpada. Klasične trigeneracijske družine (rodu) tudi pri nas ne poznamo več. Tega ne omenjam zato, da bi pritrnil apologetom tradicionalne družine, ki se nanjo sklicujejo zato, da lahko nasprotujejo porokam istospolnih partnerjev, temveč zato, ker je družina (v različnih obdobjih različno razumljena in različno cenjena) osnovna celica družbe in ker etika, ki utemeljuje posamezni tip družbene skupnosti, vedno posveča pozornost družini. Skratka, ko razmišljamo o

etiki, se zavedamo, da etika pomeni sistem vrednot in etičnih norm, ki mora biti navzoč na vseh ravneh življenja, od najbolj zasebnih in osebnih razmerij znotraj družinskega kroga in kroga prijateljev do razmerij, ki jih vzpostavljamo, dejavno ali vsaj z zavedanjem, s človeštvom kot celoto in celo z vsem vesoljem, s preteklostjo in prihodnostjo. Zato so tudi elementi tega sistema raznoliki, bolj ali manj daljnosežni, vendar morajo biti takšni, da ustrezno uravnavajo naše odločanje, da mu dajejo smisel in nam omogočajo občutje, da smo ravnali odgovorno do skupnosti in primerno.

Kako danes utemeljiti etiko, ki bo zavezujoča?

Kaj lahko danes, ko večine ljudi ne zavezuje nobena religija, četudi so morda verni, kaj lahko v tem postreligijskem svetu, za katerega nekateri menijo, da se vsak naslednji hip kaže v drugačni luči in mu ni mogoče določiti enotne razlage in kolikor toliko trajne "resnice" in ki deluje vse bolj protejsko, izmuzljivo, predstavlja univerzalno načelo, na katerega bi oprli izhodišča nove etike? Kaj bi lahko obveljalo kot pogled na svet in družbo v celoti in služilo kot podstat etike, ki naj jo spoštuje in skladno z njo deluje tudi politika, ki ji ljudstvo še vedno, vsaj v večjem delu sveta, zaupa upravljanje države in družbe?

Človek je odgovoren za svet in življenje v celoti. Kot najvišje razvita vrsta, ki edina, vsaj po našem vedenju, razpolaga s tako visoko razvito zavestjo, da je sposobna dojemati kozmos v njegovi celovitosti in tudi v neskončno majhnih delcih, in ki se vse bolj zaveda interaktivnosti med zavestjo in dogajanjem v vseh razsežnostih vesolja, se tej odgovornosti ne more izogniti. Človekova odgovornost je absolutna. Če človek zataji, bo vesolje nehalo obstojati.

Enako velja za razmerja znotraj družbene skupnosti. Tudi skupnost je treba videti kot celoto in razviti sočutje za vsak njen najneznatnejši del, zlasti za posameznika. Naj ponovim: s plebiscitom smo izpričali to sočutje in vsi prevzeli odgovornost za vse nas. Vendar tega nismo ponotranjili; v največji meri po krivdi politike. Menenij Agripa v Shakespearovem Koriolanu govori o pomembnosti čuta za celoto in za vsak del skupnosti obenem ter uporabi prisposodbo človeškega telesa, ko opozarja, da dajanje prednosti enemu delu telesa (skupnosti) nujno vodi v nezmožnost celote. Če politika služi enemu samemu interesu ali podsistemu in temu podreja vse, se to zgodi z družbo. To se ob odsotnosti etike in ob prevladi neoliberalne ideologije že dogaja. Šele če bomo uspeli vzpostaviti zavest o celoti in enakovrednosti, enaki pomembnosti vseh podsistemov, bomo morda

obudili zavest, da je vsakdo od nas družbeno bitje in da kot posameznik v izolaciji ali z odklanjanjem drugih ne more preživeti. Človek je človek samo v razmerju z drugim. Šele tedaj je mogoče graditi in pričakovati odgovornost posameznika do družbene skupnosti v celoti, če bo ta posameznik čutil in verjel, da tudi družbena skupnost kot celota prevzema odgovornost zanj.